

SOCIALNI IZZIV

Za ljudi!

Stara in nova klasifikacija osebnostnih motenj

dr. Mojca Zvezdana Dernovšek, dr. Barbara Vogrinec Švigelj

UVOD

Z letom 2022 bo stopila v veljavo enajsta izdaja Mednarodne klasifikacije bolezni (MKB-11) (ICD-11, 2018), ki prinaša pomembno spremembo na področju razvrščanja osebnostnih motenj. V Priročniku o izkušnji osebnostne motnje (Dernovšek in sodelavci, 2021), ki spada med najnovjšo literaturo s področja osebnostnih motenj, smo nekaj pozornosti namenili tudi tej spremembi oziroma primerjavi stare in nove klasifikacije osebnostnih motenj. V pričujočem prispevku bomo to, kar smo o stari in novi klasifikaciji povedali v Priročniku, še nekoliko razširili oziroma poglobili.

Diagnosticiranje osebnostnih motenj je sicer v domeni specialista psihiatra in specialista klinične psihologije. Vendar pa se diagnoza osebnostne motnje ne more postaviti brez objektivnih podatkov, ki jih prispevajo bližnji in službe, ki pomagajo ljudem v stiski.

Izvidi, mnenja in poročila, ki jih pišemo specialisti psihiatrije, se bodo z MKB-11 nekoliko spremenili. Tudi literatura, ki bo nastala po letu 2022, bo vsebovala nove izraze. Strokovni delavci različnih služb morajo biti seznanjeni s tako pomembnimi novostmi, da se bodo lažje znašli. Hkrati pa ne moremo mimo izvrstne literature, ki je nastajala desetletja in uporablja star sistem klasificiranja in diagnosticiranja. To pomeni, da bomo vsaj deset let primorani poznati oba načina razvrščanja.

OSEBNOSTNE MOTNJE V MEDNARODNI KLASIFIKACIJI BOLEZNI

Kaj je osebnostna motnja, se pravi motnja, ki zadeva osebnost – ki je po splošni opredelitvi skupek precej trajnih telesnih in duševnih lastnosti, ki človeškega posameznika (osebo) opredelijo kot njega samega oziroma po katerih se posamezni človek loči od drugih ljudi? Kot odgovarjamo v Priročniku (Dernovšek in sodelavci, 2021, str. 33), je z medicinskega vidika, se pravi z vidika psihiatrije in klinične psihologije, to skupek duševnih osebnostnih lastnosti, ki so v navskrižju ali celo sporu z ustaljenimi normami in praksami v družbenih okoljih, kjer človek z izkušnjo osebnostne motnje deluje. Te lastnosti, se pravi vzorci doživljanja (mišljenja, čustvovanja) in vedenja, so precej izražene in človeku povzročajo težave v odnosu s samim seboj in drugimi. Ker so te lastnosti tudi precej trajne, jih človek uveljavlja ne glede na te težave.

Z medicinskega vidika spada osebnostna motnja med hude duševne motnje in diagnostični kriteriji zanjo so opredeljeni v MKB. Trenutno je v veljavi deseta izdaja MKB (MKB-10) (ICD-10, 2003), ki jo bo naslednje leto nadomestila enajsta. Z najnovjšo izdajo MKB bo stopila v veljavo tudi nova klasifikacija osebnostnih motenj, s katero pa bo začela veljati tudi pomembna sprememba, in sicer zamenjava obstoječega, tako imenovanega kategoričnega modela razvrščanja z novim, tako imenovanim dimenzionalnim modelom.

OSEBNOSTNE MOTNJE V STARI KLASIFIKACIJI: KATEGORIJE

V stari klasifikaciji so osebnostne motnje razvrščene po kategoričnem modelu. Te lahko opredelimo kot skupke (duševnih) osebnostnih potez ali osnovnih (duševnih) osebnostnih lastnosti (kot osebnostnih lastnosti, ki so značilne za osebnostne motnje), ki so med seboj jasno ločeni (Osnovne značilnosti osebnostnih motenj, 2021).

Natančneje lahko staro razvrstitev predstavimo kot razlikovanje predvsem naslednjih osebnostnih motenj: paranoidna, shizoidna, disocialna, mejna, narcistična, histrionična, izogibajoča, odvisnostna, anankastična (ICD-10, 2003; Dernovšek in sodelavci, 2021, str. 33, 76). V strokovni literaturi najdemo najrazličnejše opise teh motenj, ki jih lahko povzamemo, kot sledi (ICD-10, 2003; Dernovšek in sodelavci, 2021, str. 76–80).

PARANOIDNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Človek z izkušnjo paranoidne osebnostne motnje je prepričan, da ne more zaupati drugim ljudem, da mu ne bodo povzročili kaj hudega. Zato je z njimi previden oziroma jih sumiči ali išče njihove skrite nagibe, da so mu sovražni. To ga vodi v osamitev od drugih in čustveno hladnost do njih.

Ta osebnostna motnja se imenuje paranoidna zato, ker je prepričanje osebe, da so drugi do nje sovražni, za zunanjega opazovalca nerazumno, napačno oziroma je razumno, pravilno samo zanjo. Paranoiden namreč pomeni onstran razuma – beseda izvira iz grških besed para, ki pomeni preko, in nous, ki pomeni duh, um, tudi razum.

SHIZOIDNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo shizoidne osebnostne motnje je prepričana, da je sama sebi zadosti. Prepričana je torej, da ne potrebuje drugih ljudi – ki jo pravzaprav dušijo. Zato se od njih osami in je do njih čustveno hladna ter živi v svojem domišljjskem svetu. Njen odnos do drugih ima torej obliko, videz razcepa, povedano drugače, je shizoiden (beseda izvira iz grških besed skhizein, ki pomeni razcepiti, in eidōs, ki pomeni oblika, videz).

DISOCIALNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo disocialne osebnostne motnje razmišlja takole: družbena pravila zame ne veljajo – drugi ljudje so samo orodje za zadovoljevanje mojih potreb. Zaradi takšnega protidružbenega ali disocialnega razmišljanja je do drugih skrajno brezobzirna, preračunljiva, nasilna.

MEJNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo mejne osebnostno motnjo goji prepričanje, da je vsakršno nasprotovanje že zavrnitev – kdor ji kakor koli nasprotuje, jo že zavrača. Zato je njeno vedenje do drugih izrazito nestanovitno, spremljajo ga izraziti tako imenovani čustveni izpadi.

Prepričanje osebe, da kdor ji kakor koli nasprotuje, jo že zavrača, kaže na občasno okrnjenost njenega stika z resničnostjo. Ker to ne zadošča za to, da bi jo lahko označili za psihotično, lahko rečemo samo, da je na meji med tako imenovanimi zdravimi in psihotičnimi.

NARCISTIČNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Človek z izkušnjo narcistične osebnostne motnje je podoben Narcisu, mitološkemu junaku, ki se je zaljubil v lastno podobo v odsevu vode. Tudi on namreč občuduje samega sebe – prepričan je, da je nekaj posebnega in da si zato zasluži poseben položaj, navznoter pa je negotov in ranljiv. Zaradi takšnega razmišljanja je v odnosu do drugih samopoveličevalski in izkoriščevalski.

HISTRIONIČNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Obstajam samo, če me drugi občudujejo – tako razmišlja človek z izkušnjo histrionične osebnostne motnje, zato druge zapeljuje in jih skuša očarati in pri tem pretirava. Pred drugimi torej igra, se pravi je igralec ali po latinsko histrionicus (od koder izvira beseda histrioničen).

IZOGIBAJOČA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo izogibajoče osebnostne motnje se oklepa prepričanja, ki ga lahko povzamemo takole: če bi me drugi poznali, potem bi me zavrnili. Zato se drugim – in s tem prevzemanju odgovornosti za svoje odločitve in življenje – izogiba.

ODVISNOSTNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo odvisnostne osebnostne motnje je prepričana, da je nemočna in zato potrebna pomoči drugih. Zato se drugim podredi, pri čemer vztraja tudi, ko postane žrtev njihovih zlorab.

ANANKASTIČNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo anankastične osebnostne motnje je prepričana, da so pravila varna, kar ni po pravilih, se pravi napake, pa je nevarno. Zato pretirano nadzoruje lastno vedenje in vedenje drugih ter položaje, da ne bi bilo napak.

Ta osebnostna motnja se imenuje anankastična zato, ker so misli osebe o varnosti pravil pravzaprav njene lastne vsiljive, ponavljajoče se in vztrajne neželene misli, ob katerih ji je tesno, njeno pretirano nadzorovanje same sebe in drugih pa dejanja, s katerimi ublaži to tesnobo, se pravi, ker gre za prisilnost teh misli (ki torej prisiljujejo k pretiranemu nadzorovanju) ali za njihovo anankastičnost (beseda izvira iz grške besede ananke, ki pomeni prisila).

OD STARE K NOVI KLASIFIKACIJI ALI OD KATEGORIJI K DIMENZIJAM

Izhajajoč iz svojih kliničnih izkušenj, številni strokovnjaki s področja osebnostnih motenj ugotavljajo, da kategorični model razvrščanja teh motenj pravzaprav ni najustreznejši (Brezovar, 2019, str. 30–31). Kot izpostavljamo v Priročniku (Dernovšek in sodelavci, 2021, str. 33–34, 80), je glavna težava tega modela v tem, da ne upošteva dveh pojavov resničnosti. Prvi je, da ima človek z izkušnjo osebnostne motnje navadno značilnosti različnih osebnostnih motenj. Drugi pojav resničnosti pa je, da je pri različnih ljudeh z izkušnjo osebnostne motnje le-ta izražena v različni meri.

Iz pravkar predstavljene težave obstoječega, kategoričnega modela razvrščanja osebnostnih motenj, torej izhaja potreba po novem, dimenzionalnem modelu. Namreč, če naj model razvrščanja upošteva omenjena pojava resničnosti, potem mora namesto na kategorijah temeljiti na dimenzijah. Osebnostne motnje je torej treba razvrščati v dimenzije. Te lahko opredelimo kot (duševne) osebnostne poteze (kot osebnostne poteze, ki so značilne za osebnostne motnje), ki se raztezajo med dvema skrajnostnima (Osnovne značilnosti osebnostnih motenj, 2021).

Razvrstitev po dimenzionalnem modelu, za katero gre v novi klasifikaciji osebnostnih motenj, lahko natančneje predstavimo kot razlikovanje glede stopnje izraženosti osebnostne motnje in njenega vpliva na življenje posameznika z izkušnjo te motnje. Iz tega je nastala razdelitev na blago, zmerno in izrazito osebnostno motnjo, ki jih lahko opišemo takole (ICD-11, 2018; Dernovšek, 2020; Dernovšek in sodelavci, 2021, str. 34).

BLAGA OSEBNOSTNA MOTNJA

Človek z izkušnjo blage osebnostne motnje ima težave zgolj na nekaterih področjih svojega delovanja, na ostalih pa nima večjih težav.

ZMERNA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo zmerne osebnostne motnje ima težave na več področjih svojega delovanja, vendar so lahko na določenih področjih težave manjše. Občasno utegne s svojim vedenjem škodovati tako sebi kot drugim.

IZRAZITA OSEBNOSTNA MOTNJA

Oseba z izkušnjo izrazite osebnostne motnje ima težave na skoraj vseh področjih svojega delovanja in povsod, kjer so, so težave večje. Pogosto s svojim vedenjem škodi tako sebi kot drugim.

Nova klasifikacija je nastala kot plod večletnega raziskovanja in ugotavljanja, katere so tiste osebnostne poteze, ki so skupne več osebnostnim motnjam v stari klasifikaciji in pomembno vplivajo na mišljenje, čustvovanje in vedenje. Nabor osebnostnih potez za diagnozo osebnostne motnje je kratek in jedrnat ter obsega negativno čustvovanje, odtujenost, disocialnost, dezinhibicijo, anankastičnost, mejni vzorec (ICD-11, 2018). Osebnostne motnje so tako razvrščene v več osebnostnih potez, ki so dimenzije, saj so lahko blage, zmerne ali izrazite, odvisno od tega, ali so prisotne pri blagi, zmerni ali izraziti osebnostni motnji. Te osebnostne poteze lahko opišemo, kot sledi (ICD-11, 2018; Dernovšek in sodelavci, str. 82–84).

NEGATIVNO ČUSTVOVANJE

Človek, pri katerem je prisotno negativno čustvovanje, je nagnjen k doživljanju velike količine različnih neprijetnih čustev, katerih pogostost in stopnja izraženosti sta neustrezni glede na okoliščine. Natančneje gre za neprijetna čustva kot so tesnoba, zaskrbljenost, občutljivost, sovražnost, sumničavost, nezaupanje, jeza, potrtost, črnogledost, sram, občutek krivde, slaba samopodoba, ... V MKB-10 to ustreza odvisnostni in izogibajoči osebnostni motnji, prisotno pa je lahko tudi pri histrionični, narcistični, anankastični in disocialni osebnostni motnji.

ODTUJENOST

Oseba, pri kateri je prisotna odtujenost, ima težnjo k vzdrževanju pretirane čustvene razdalje v odnosih z drugimi ljudmi. Tako se izogiba sodelovanju z drugimi, nima prijateljev, izogiba se intimnosti, je zadržana, vzvišena do drugih, ohola, njeno čustveno doživljanje in izražanje sta omejeni. V MKB-10 to ustreza shizoidni osebnostni motnji.

DISOCIALNOST

Oseba, pri kateri je prisotna disocialnost, zanemarija pravice in občutke drugih ljudi. To se kaže v tem, da je zaverovana vase – vključno s tem, da ima občutek upravičene nadrejenosti drugim, mogočnosti, da pričakuje, da jo bodo drugi občudovali, da išče njihovo pozornost –, tudi v tem, da ni zmožna vživljanja v drugega, skupaj s tem, da zavaja druge, da je v odnosu z njimi preračunljiva, izkoriščevalska, zlobna, nasilna. V MKB-10 to ustreza disocialni osebnostni motnji.

DEZINHIBICIJA

Dezinhibicija (ali zmanjšano zadrževanje) pomeni težnjo k nepremišljenim dejanjem kot odziv na zunanje ali notranje dražljaje (lastne misli, čustva in besede in dejanja drugih). Oseba, pri kateri je prisotna ta težnja, je nepremišljena v svojem vedenju, ki je lahko tudi nasilno, v svojih poslovnih dejanjih, pomembnih življenjskih odločitvah, ..., ima tudi težave z zbranostjo, pozornostjo, načrtovanjem, odgovornostjo. V MKB-10 najdemo to lastnost pri disocialni, histrionični, mejni in narcistični osebnostni motnji.

ANANKASTIČNOST

Človek, pri katerem je prisotna anankastičnost, ima prisilne toge predstave glede popolnosti in tega, kaj je prav in kaj ne, in težnjo po pretiranem nadzoru nad lastnim vedenjem in vedenjem drugih ter položajev, da bi se uresničilo te predstave. Tako si pretirano prizadeva za popolnost in ga pretirano skrbi glede tega, kaj je prav in kaj ne, vključno s tem, da je pretirano osredotočen na podrobnosti, načrtovanje in urejanje, tudi čustveno in vedenjsko omejuje sebe in druge, skupaj s tem, da trmoglav, je pretirano preudaren in se izogiba tveganjem. V MKB-10 to ustreza anankastični osebnostni motnji.

MEJNI VZOREC

Mejni vzorec pomeni izrazito nestanovitnost samopodobe, čustev in vedenja. Človek, pri katerem je prisotna ta nestanovitnost, je hitro drugače razpoložen, hitro menja partnerstva, prijateljstva, službe, življenjske prednosti, ... V MKB-10 to ustreza mejni osebnostni motnji.

ZAKLJUČEK

Z MKB-11 stopa v veljavo nova klasifikacija osebnostnih motenj, s katero bo začel veljati tudi nov model diagnosticiranja, ki namesto na kategorijah temelji na dimenzijah. Razvrščanje osebnostnih motenj v dimenzije je ustrežnejše, saj za razliko od razvrščanja v kategorije upošteva dva pojavi resničnosti, namreč, da gre pri človeku z izkušnjo osebnostne motnje navadno za značilnosti različnih osebnostnih motenj, in da je pri različnih ljudeh z izkušnjo osebnostne motnje stopnja izraženosti le-te različna. Z drugimi besedami, dimenzionalni model je ustrežnejši, ker se bolj približa resničnosti oziroma njeni pojavnosti.

Skratka, po novi klasifikaciji v klinično ugotovitev ne bomo napisali, da gre pri določeni osebi za mejno osebnostno motnjo – impulzivni tip, temveč bomo opredelili najprej ali gre za blago, zmerno ali izrazito osebnostno motnjo. Nato bomo našteali prisotne dimenzije: na primer »z mejnim vzorcem, negativnim čustvovanjem in dezinhibicijo«.

K temu zaključku dodajmo še kratek povzetek primerjave stare in nove klasifikacije, ki ga podajamo v spodnji tabeli (Tabela 1).

Tabela 1: Primerjava stare in nove klasifikacije osebnostnih motenj

Stara klasifikacija	Nova klasifikacija
Razvrščanje po kategoričnem modelu	Razvrščanje po dimenzionalnem modelu
Razlikovanje predvsem naslednjih osebnostnih motenj – kategorij: paranoidna, shizoidna, disocialna, mejna, narcistična, histrionična, izogibajoča, odvisnostna, anankastična.	Razlikovanje, ki osebnostne motnje razlikuje naprej po stopnji njihove izraženosti in dalje po prisotnosti nekaterih (duševnih) osebnostnih potez (kot osebnostnih potez, ki so značilne za osebnostne motnje) oziroma ki razlikuje blago, zmerno in izrazito osebno motnjo s prisotnostjo nekaterih od naslednjih osebnostnih potez – ki so dimenzije (kolikor so lahko blage, zmerne ali izrazite, odvisno od tega, ali so prisotne pri blagi, zmerni ali izraziti osebnostni motnji): negativno čustvovanje, odtujenost, disocialnost, dezinhibicija, anankastičnost, mejni vzorec.
Ne upošteva se, da ima človek z izkušnjo osebnostne motnje navadno značilnosti različnih osebnostnih motenj, in da je pri različnih ljudeh z izkušnjo osebnostne motnje stopnja izraženosti le-te različna.	Upošteva se, da ima človek z izkušnjo osebnostne motnje navadno značilnosti različnih osebnostnih motenj, in da je pri različnih ljudeh z izkušnjo osebnostne motnje le-ta izražena v različni meri.

LITERATURA

- Brezovar, S. (2019), Osebnostne motnje v teoriji in praksi: zakaj nastanejo, kako jih prepoznamo in kako zdravimo, Ljubljana: UMco.
- Dernovšek, M. Z. (2020), Osebnostne motnje. PPT za predavanje na internem izobraževanju v okviru projekta Z večjo pismenostjo o duševnem zdravju do obvladovanja motenj razpoloženja – OMRA.
- Dernovšek, M. Z. in sodelavci Agrež, L., Ibrčić, A., Vogrinec Švigelj, B., Šumiga, D. (2021), Priručnik o izkušnji osebnostne motnje: izostrimo prepoznavanje osebnostnih motenj, njihovih posledic in možnosti odzivanja, Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Osnovne značilnosti osebnostnih motenj (2021). PPT za predavanje na delavnici Čustveni vrtiljak odnosov: prepoznamo osebnostne motnje med nami v okviru projekta Z večjo pismenostjo o duševnem zdravju do obvladovanja motenj razpoloženja – OMRA.
- ICD-10: The 10th Revision of the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (2003), World Health Organization.
- ICD-11: The 11th Revision of the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (2018), World Health Organization.

SOCIALNA ZBORNICA SLOVENIJE
Ukmarjeva ulica 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
tel.: +386 (0)1 292 73 10, faks: +386 (0)1 292 73 11
e-pošta: info@szslo.si, spletna stran: www.szslo.si